

koji su zaslužni za izdavanje Redlichova dnevnika, vide u Monarhiji samo dobro, a glavni im je zadatak da je kao historičari glorificiraju. Prof. Hantsch, koji se u svojoj historiji Austrije (*Die Geschichte Österreichs II, 1648—1918, 2. izd., Wien 1953*) obilno služi Redlichovim podacima, osuđuje dakako opće pesimističko stajalište Redlichovo, koje po njegovu mišljenju ne odgovara uopće konkretnoj situaciji u Monarhiji.

Mirjana Gross

»ZASTAVA« O BOSNI I HERCEGOVINI
I—IV, izd. »Svjetlosti«, Sarajevo 1953—56.

Sarajevsko izdavačko preduzeće »Svjetlost« preuzelo je 1952 na sebe zadaću, da u četiri knjige izda građu iz novosadske »Zastave«, koja se odnosi na prilike u Bosni i Hercegovini 1866—1878. Iako je svoju namjeru za izdavanje ove zanimljive materije izdavač opravdao općom potrebom, za koju će »pored istoričara... imati interesa književnici, umjetnici i uopšte obrazovani ljudi«, ipak treba istaći da je ona u prvom redu namijenjena historičarima. Ova publikacija je samo jedan dio prvobitno zamišljene serije izdanja s građom istovetnog karaktera iz drugih jugoslovenskih novina onoga vremena. Dobro je učinjeno što je za prvi pokušaj te vrste uzeta građa iz »Zastave«. Nijedan drugi list onoga vremena — izuzev socijalističkih — ne će pružiti vjerodostojniji i objektivniji materijal o prilikama u Bosni i Hercegovini. Vojvođanska liberalna buržoazija, čija je ideologija došla do praktičnog izražaja na stranicama ovoga lista, odigrala je značajnu ulogu u procesu srpskog nacionalnog buđenja. Tu naročito treba istaći organizaciju Ujedinjene omladine srpske, uz čiji su program pristajali i izražavali ga i malobrojni saradnici iz Bosne i Hercegovine, ili pisci o socijalnim i političkim prilikama u njoj. Jedna od karakteristika njihova stava jeste da svoju revolucionarnost i fanatičnu privrženost ideji nacionalnog oslobođenja nisu izražavali s pozicija službene Srbije. Oni su zadržali sebi slobodu da u nizu pitanja — u »Zastavi« — nastupaju samostalno i kritički prema službenoj srpskoj vladi, ma da joj nikad ne odriču jedno od najznačajnijih mjesta u procesu srpskog nacionalnog oslobođenja. Oni su htjeli da od svoga lista, pored ostalog, stvore »zastavu naroda srpskog u Bosni«. Ta činjenica je od osobitog interesa kada se govori o ocjeni ove građe. Međutim, ne treba izgubiti iz vida da ni ovaj list i krug oko njega nije bio u potpunosti oslobođen nacionalne romantike. I iz ovih je tekstova u izvjesnoj mjeri zračio nestvaran zanos, sav nužno okrenut u stvaranje legende o epskoj, herojskoj misiji srpske nacije i države na istoku, za koju je turska imperija »jedva što više nego politička senka«, a ugnjeteni hrišćanski svijet, svijestan svoga historijskog značaja, jedva čeka da se pobuni i sruši tursku vlast. Stvarno je to bio izraz nedostatka realistične i praktične koncepcije o načinu i vremenu oslobođenja srpskog naroda ispod turske vlasti. Nije čudo što ovi tekstovi u poređenju s idejama srpskih socijalista izgledaju kao proizvod nedovršene i nesistematske politike u istočnom pitanju. Borba za srpsko nacionalno oslobođenje pretpostavljala je rešenje niza socijalnih, idejnih, političkih i osobito dinastičkog pitanja. Koliko je to istina, vidi se po činjenici da se i ovaj krug oko »Zastave« u historijskoj praksi nužno približavao ovakovoj politici, ma da je sam po programu Ujedinjene omladine srpske i svojim idejnim koncepcijama nije pretpostavljao. Tako se u mnogim od ovih štiva nalaze jetki reci

upućeni srpskoj vladajućoj buržoaziji, čije se kolebanje u istočnom pitanju i politika dobivanja srpskih zemalja mirnim putem, za zelenim stolom, nije mogla uskladiti s radikalnim nazorima ovoga lista. On je oštro napadao ovu politiku, koja »pada pred zdravim razumom«, i smatrao da je vladina politika odgađanja borbe za oslobođenje s proljeća na proljeće sračunata »samo da bi se zadržao narod od poziva da junački dovrši sam sobom veliko svoje delo; ustanak naroda otvorio bi široko polje svakoj patriotskoj vrlini i sposobnim radenicima, a to naravno da ne ide u račun ‚ladoležima i talirašima‘ koji o tuđoj mucu žive«. Saradnici ovog lista nisu se nimalo ustručavali da na svijetlo dana iznose istinu o srpskoj službenoj politici u Bosni. God. 1870 zabilježeno je u br. 3. »Zastave«: »Kao što prije godine dana srpska vlada u Bosni nije radila ništa, tako je to i danas istina prava«. I iz mnogih drugih priloga vidi se politika lista, koja je počivala na načelima da se borba za oslobođenje mora voditi ne diplomatskim nego revolucionarnim putem, pokretanjem najširih slojeva naroda i van dinastičkih frakcija. Ali se time načinje jedan niz socijalnih i političkih pitanja, koja ni samim saradnicima lista nisu bila sasvim jasna.

Isti stav zauzimali su saradnici lista prema negativnim pojavama u Bosni, osobito prema stavu bosanskih trgovaca i bogataša. U tomu se osobito ističe Kosta Ugrinić, koji će kasnije, 1875, uzeti vidnog učešća u bosanskom ustanku. Pišući pod pseudonimom on je u januaru 1870 za bosanske bogataše rekao: »Oni su sjeli na svoje velike rpe dukata (koje su navukli varajućim rajju i otimajućim im krvavim znojem tečeno), pa se cere jadnoj sirotinji... Sto puta su gori od Turaka. Lijeka od njih nema do kubure.« Škrtim riječima zabilježila je ova novinska kronika neke značajne detalje, koji bi inače promakli historičaru. Ugrinić je sakupljao imena i podatke o hrišćanima zakupcima desetine. »To je grdna rana na telu Bosne ta desetarina, koju zakupiše hristijani, pa evo gule narod kao isti Turci«. On poimence bilježi Srbe zakupce desetine i njihovo ponašanje prema bosanskoj raji. Jedan je od njih tjerao seljaka, koji mu nije mogao platiti zakupljenu desetinu, »onako po turski u aps«. A o jednom dijelu bosanskih trgovaca rekao je: »Najveća žalost u Bosni to su trgovci, ovi boga mole da još polumesec ne potavni.« Pored ovih pitanja historičar u ovoj zbirci može naći podataka za pojave druge vrste. Osobito su karakteristični podaci za agrarno i uopće socijalno pitanje u Bosni pred i u toku ustanka 1875—78. Veći dio treće i četvrte knjige posvećen je toku ustanka i sačuvao je mnogo dragocjenih podataka.

Mnogo prostora u ovoj zbirci posvećeno je politici Austro-Ugarske monarhije prema Bosni i Hercegovini. Krug oko ovog lista na vrijeme je uočio značaj razvoja prilika u njoj za istočno pitanje i evropsku politiku uopće. U vezi s bijegom banjalučkih i gradiških trgovaca na austrijsku stranu i pokretanjem bosanskog pitanja u evropskoj diplomaciji »Zastava« je 1873 pisala: »Bosansko pitanje već je postalo potprašeni oluk na topu istočnog pitanja.« Stoga je od početka vodila polemiku s austrijskim, mađarskim, srpskim i drugim listovima o ovom pitanju. Međutim, izuzev to, ona se jedino zadržala na objelodanjivanju nekih drugorazrednih pojava austrijske politike i objektivno nije mogla prodrijeti u dobro čuvanu sferu tajne politike, koja je od prvorazrednog interesa za bosansku istoriju novog vremena. Tu se dodiruje pitanje odnosa Hrvatske prema Bosni i stav ovoga lista prema njemu. »Bosna je ujedno i zemlja, gde se srbsko i hrvatsko pleme jednoga i istoga naroda od vekova susretalo. I Hrvati smatraju Bosnu za uslov svoga plemenskoga i posebnog državnog opstanka i razvitka«. Krug oko ovog lista uvjeren je »u jednu i istu

budućnost oba ta plemena«, pa Bosnu drži onom sretnom vezom, koja će ta dva naroda spajati. Radi činjenice što se Hrvatska nalazi u sklopu Austro-Ugarske monarhije zadaća je i rodoljubivih Hrvata — smatraju oni — da potpomažu srpsku akciju u ovoj zemlji. Ali gledište lista o jugoslovenskom pitanju i o zajedničkoj budućnosti jugoslovenskih naroda nije, na bosanskom primjeru, sasvim izričito formulirano. Razlozi te pojave leže u političkim okolnostima, u kojima je list pisao, i u principima nacionalne ideologije, koju list i pored svega nije, poput socijalista, znao do kraja prevazići.

I niz drugih pitanja našao je mjesta na stranicama ovoga lista. Od hajdučovanja, preko raznih unutarnjih pitanja historijskog značaja, uloge franjevac i uopće svećenstva u politici i kulturi Bosne, pa do pokušaja pokretanja ustanka — sve je to list zanimalo. Pored toga sabralo se u ovim redovima mnoštvo drugorazrednih, epizodnih i nebitnih detalja, koji će bez sumnje oživiti sliku Bosne snažnije i istinitije nego mnogi drugi izvještaji. Ali i pored svega ovaj materijal nema prvorazredni historijski značaj. Prikazi prilika iz Bosne pored sve objektivnosti i vjernosti vezani su za slučajnost izvještavanja nestalnih dopisnika i način novinske obrade, koji je često nesklon historijskoj nauci. Prevladavaju epizode tako pogodne za svakodnevnju lekturu čitaoca. Pogled izvjestitelja klizio je po površini stvari i nije pronicao dublje u smisao rasutih i prividno nepovezanih događaja. Osim toga mnoge stvari su nepouzdate i zahtijevaju provjeravanje na drugim vrelima.

U prvoj knjizi nalazi se materijal od 1866 do 1870. Opaža se da prvi brojevi »Zastave« donose manje dopisa iz Bosne i Hercegovine nego kasniji. Ali je svojim karakterom i samostalnim stavom u nizu političkih pitanja list postao jedno od središta oko koga su se okupljali napredni ljudi iz Bosne, pa će i praćenje prilika u ovoj zemlji postati redovitije, da se u toku ustanka 1875—78 pretvori u sistem. List je osobito poklanjao pažnju onim pojavama, koje su prerasle lokalne granice i prodrle i u evropsku javnost. U drugoj knjizi sabran je materijal od 1870 do 1873, a u trećoj materijal od 1873 do kraja 1875. Iznenaduje, kako malo priloga ima iz 1874. Vjerojatno je kriterij urednika bio stroži. U četvrtoj knjizi sabran je materijal koji se odnosi na bosanski ustanak do kraja 1878.

Značaj tekstova u 4. knjizi sastoji se u tome što su dosada uglavnom vrlo malo korišteni u naučnim radovima za historiju pomenutog vremena. A baš ovom razdoblju »Zastava« je posvetila najviše pažnje, znatno više nego ranijim i s više sistema nego što su to radili ostali jugoslovenski listovi. Vijesti o ustanku hercegovačke i bosanske raje punile su iz broja u broj većinu prostora ovog lista. U njima se može naći podataka koji se inače teško sreću i u nekim arhivskim skupinama. Naši arhivi sadrže vrlo malo arhivske građe iz samog ustanka. Arhivske zbirke, savremene ustanku, rijetko posjeduju izvorni materijal koji izravno potiče iz ustanka. Većinom je to građa iz kancelarija koje su se izvana bavile ustankom i uglavnom njegovom spoljnom stranom. Ma da se to odnosi i na većinu građe u ovoj zbirci, ipak se mora konstatirati da u njoj ima podataka koje je danas teško naći u arhivima, a odnose se baš na razvoj unutrašnjih prilika u ustanku. Utoliko su podaci iz novinske građe za ovaj problem od izvanrednog značaja. Listajući posljednju knjigu ove zbirke stiže se utisak da je dosadašnja literatura vrlo slabo koristila podatke iz ove građe. Podaci iz ove građe ipak ne daju potpunu sliku ustanka. Pored toga što su fragmentarni, iz njih se vrlo dobro zapaža određena politika lista i krugova koji su stajali iza njega. Stav tih krugova dao je, negdje manje a negdje više, određenu boju ovim podacima. To se naročito odnosi

na vijesti o spoljašnjoj radnji ustanka, razvoju međunarodnih prilika oko ustanka, toku ratnih operacija i vojnih uspjeha, kao i na podatke o austro-ugarskim težnjama za okupacijom ustaničkog područja. Vijesti o unutrašnjoj socijalnoj i političkoj strukturi ustanka, iako nisu tako brojne, odaju jednu nenačetu autohtonost. Razlog tome vjerovatno leži u činjenici da se takve vijesti donose uz proglase ili važnije dokumente iz ustanka, ili u njihovu okviru, na koje se spolja dalo vrlo teško uticati. U zbirci su najvažniji neki politički proglašeni vođa ustanka, kao i izvještaji značajnijih ličnosti. U tom pogledu osobito su zanimljivi proglašeni Privremene bosanske vlade 1877. Pronađeni se ovdje i poneki dokumenat čije se odsustvo u dosadašnjoj literaturi o ustanku vrlo dobro osjeća, pa i poneki — iako vrlo rijetko — koji će u historiji ustanka morati napraviti izvjesnu manju izmjenjenu uobičajenog redoslijeda stvari. Ipak, glavninu zbirke sačinjava za historiju ustanka manje značajna građa. Ta se ocjena osobito odnosi na ratne izvještaje štampane redovito u listu, koji su često nepouzdana, nepotpuna i iz druge ruke. U većini oni pretpostavljaju provjeru na drugim dokumentima.

Nenadoknadiva vrijednost ove građe je u tome, što ona pojave u ustanku obrađuje znatno šire, s više pojedinosti, nego građa druge vrste. Radi toga ona može poslužiti i kao nešto osiromašena lektira za historiju jednog vremena, čiji je tok kroz ova štiva na mahove vrlo plastičan i upečatljiv.

U cjelini se za tu zbirku može reći da se već sada jasno uočava, da nije ostao uzaludan ogroman napor da se ova zanimljiva materija odabere i sredi. Iako publikacija nije namijenjena samo historičarima, nego jednom širem krugu kulturnih i naučnih radnika, ipak će profesionalni historičar zažaliti što se dokumenti veće vrijednosti nisu izdvojili iz zbirke i zajedno sa sličnom građom iz ostalih jugoslovenskih novina onog vremena izdali u posebnom izdanju. Inače ova publikacija obavezuje da se u istom smislu nastavi i sa ostalim našim novinama. Može se pretpostaviti, koliko bi koristilo bilo kad bi se isto učinilo i sa nekim stranim listovima. Jedan pokušaj je uspio i on zahtijeva druge.

Građu za ovu zbirku izabrao je i pomnivo sudio prof. H. Kapidžić. Za svoj metod pri izboru kaže: »Uzimao sam i naizgled manje važne stvari koje u sklopu cjeline djeluju snažno, jer su dio stvarnosti u kojoj su nastale i koja bi bez njih bila nepotpuna.« Ta namjera mu je sasvim uspjela, i materijali iz zbirke sačinjavaju jednu impresivnu cjelinu. Tako je ova zbirka nešto više nego običan skup dragocjenih historijskih izvora. Šteta je da je već od treće knjige na zahtjev izdavača došlo do promjene plana izdavanja. Tako su u trećoj i četvrtoj knjizi sabrani uglavnom historijski prilozima, a izostavljeni članci koji daju poglede vojvođanske liberalne buržoazije na bosanski i hercegovački ustanak. Isti autor napisao je za zbirku dobar uvod u kome je pored ostaloga dao pregledan prikaz historijskih okolnosti, u kojima je djelovao krug oko ovoga lista, i idejne smjernice vojvođanske liberalne buržoazije općenito. Nakon svake knjige donesen je i registar po materiji, za koji autor drži da je u ovom slučaju bolji nego registar imena. To je sasvim tačno, ma da ni sam nije mogao izbjeći potrebu da i neke poznatije ličnosti zasebno obradi u ovom registru. Možda bi bolje učinio da je u registar unio i neke događaje (kao aferu banjalučkih i gradiških trgovaca 1873 i neke neznatnije), koji predstavljaju izvjesnu zasebnu cjelinu. Ponegdje se potkrala neka stvar koja ne spada u ovu zbirku. Tako onaj dopis iz broja 79. iz oktobra 1868 (I, str. 146) koji se odnosi na hrvatsku Vojnu granicu.

Milorad Ekmečić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB